

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ І ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ПОНЬЯТЬ «ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ» І «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК»

Постановка проблеми. Основним стратегічним орієнтиром розвитку будь-якої національної економіки можна вважати досягнення сталого економічного зростання. Сьогодні економічне зростання займає центральне місце в економіці будь-якої країни. Це пов'язано з тим, що, по-перше, економічне зростання визначає рівень економічного розвитку країни, ступінь задоволення потреб і рівень життя. По-друге, економічне зростання визначає місце країни серед інших країн світу, її конкурентоспроможність, можливість впливу на світовий економічний і політичний розвиток. По-третє, економічне зростання визначає перспективи розвитку країни в усьому їх різноманітті.

Проблеми економічного зростання особливо гостро постали перед людством у ХХ ст., але це не означає, що вони нікого не хвилювали раніше. Уперше про економічне зростання заговорили меркантилісти. Протягом останніх десятиліть однією з найважливіших довгострокових цілей економічної політики уряду будь-якої країни є стимулювання економічного зростання, підтримка його темпів на стабільному та оптимальному рівні, що є необхідною передумовою економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень. Міркування про природу економічного зростання й економічного розвитку властиві всім етапам розвитку економічної теорії. Вивченням даного питання займається достатньо багато науковців, як в Україні, так і за її межами. Серед них наразі можна відмітити таких науковців, як Л. Абалкин, П. Ромер, М. Федоренко, М. Петраков, Ст. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі, Дж. Сакс, Ф. Ларрен, Д. Чистилін, Л. Петкова, А.Г. Аганбегян, А. Селезньов, А. Расулев, К. Хубієв, Л. Чередниченко та ін.

Слід окремо відзначити наукові роботи сучасних економістів у цій сфері. А саме: К. Крохін, Б. Бабаєв, С. Дубровський, Д. Череватський, В. Чекіна, В. Кондрашова, В. Хобта, І. Кадченко та ін.

Метою статті є обґрунтування доцільності розгляду економічного зростання і економічного розвитку у їх взаємозв'язку і взаємозалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розширене відтворення суспільного продукту втілюється в економічному зростанні. Від розв'язання цієї проблеми залежить створення відповідних основ соціально-економічного прогресу суспільства, перспектив зростання національного багатства та добробуту кожної людини.

Одним з перших тлумачення категорії «економічне зростання» надав С. Кузнець у роботі «Вимірювання економічного зростання». По аналогії з класичним визначенням зростання живого організму він трактує економічне зростання як «процес, що складається з окремих взаємодій, у результаті яких економічна матерія надходить у національну економіку та передається від однієї її частини до іншої» [1, с. 11]. У роботах, що вийшли пізніше, під економічним зростанням вже розуміється «довготривале збільшення здатності господарства забезпечувати найрізноманітніші потреби населення за допомогою ефективніших технологій і відповідних інституційних та ідеологічних змін» [2, с. 13].

Економічне зростання – це процес поступового збільшення обсягів виробництва в національних масштабах, що відбувається за умови збільшення використовуваних ресурсів або вдосконалення технологій і техніки [3].

Як вірно підмічено К. Крохіним, «...під економічним зростанням мається на увазі такий розвиток національної економіки, при якому темпи збільшення реального національного доходу перевищують темпи зростання населення. Економічне зростання – це кількісне і якісне вдосконалення суспільного продукту за певний період часу. Економічне зростання означає, що на кожному даному відрізку часу в якійсь мірі полегшується рішення проблеми обмеженості ресурсів і стає можливим задоволення більш широкого кола потреб людини...» [4, с. 21].

Існує ряд факторів економічного зростання. До основних чинників зростання переважно відносять такі: праця (кількість і якість трудових ресурсів); земля (кількість і якість природних ресурсів); капітал (капіталовкладення або інвестиції) з урахуванням технічного рівня засобів виробництва, який забезпечується науково-технічним прогресом; підприємницькі здібності (їх розуміють не тільки як господарську діяльність підприємців, а й як господарський механізм, який може сприяти або гальмувати економічний розвиток), продуктивність праці (рис. 1).

Фактори економічного зростання тісно взаємопов'язані і переплетені. Так, наприклад, праця є високопродуктивною, якщо робітники використовують сучасне обладнання і матеріали під керівництвом здібних підприємців в умовах добре налагодженого господарського механізму.

Рис. 1. Основні фактори економічного зростання

Розрізняють два типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний.

При екстенсивному типі розвитку економічне зростання досягається шляхом кількісного збільшення факторів виробництва, а при інтенсивному – шляхом якісного їх вдосконалення і кращого використання. Більш того, в цьому випадку економічне зростання можливе і за умов зменшення темпів капітальних вкладень, і навіть при зменшенні їх фізичного обсягу [4, с. 22].

В умовах екстенсивного зростання зміна співвідношення між його факторами відбувається більш-менш рівномірно і досягнення максимуму виробництва продукції ставиться в залежність головним чином від стану економічних ресурсів, особливо від поєднання витрат праці і капіталу, і лише певною мірою від науково-технічного прогресу [4, с.22].

Використання екстенсивних факторів мало місце в минулому, коли був високий приріст робочої сили і значна кількість населення, особливо жінок, не була задіяна в суспільному виробництві. У другій половині ХХ ст. приріст робочої сили в розвинутих країнах суттєво знизився, а в деяких країнах кількість населення навіть зменшувалась [5].

Екстенсивний тип економічного зростання для країн є найлегшим шляхом розвитку господарства. Однак такому типу зростання властиві і серйозні недоліки: технічний застій, відсутність прогресу суспільної ефективності виробництва, не оновлюються виробничі фонди, не впроваджуються нові розробки.

Інтенсивний тип є більш складним. Він означає зростання обсягу суспільного продукту на ґрунті якісного удосконалення факторів виробництва [6]. Його головна ознака – збільшення ефективності основних виробничих факторів, тобто: технологічного прогресу; рівня освіти та професійної підготовки кадрів; економії за рахунок зростання масштабу виробництва; покращення розподілу ресурсів тощо [7].

У дійсності немає чистого екстенсивного і чистого інтенсивного типу економічного зростання. Вони співіснують поруч, а вплив екстенсивних та інтенсивних чинників на економічне зростання переплетено. Для ринкової економіки характерні пере-

оди переважно екстенсивного й переважно інтенсивного типів економічного зростання [8].

Розвиваючи дану тему, слід окрему увагу звернути на взаємозв'язок і взаємозалежність понять «економічне зростання» і «економічний розвиток».

На думку Н. Кондрашової, поняття «економічний розвиток» не можна вважати тотожно рівним поняттю «економічне зростання». Економічний розвиток – це перехід від одного його якісного стану до іншого, тоді як економічне зростання є проявом економічного розвитку, іншими словами виступає його структурною складовою [9, с. 47].

Як відмічають автори Б. Бабаєв і С. Дубровський, «...для вченого, що досліджує тему економічного зростання, складно обійти стороною такий аспект, як співвідношення понять економічне зростання і економічний розвиток. Існує величезна безліч підходів до вивчення даних тем, і, незважаючи на це, в науці до сих пір немає загальноприйнятої думки, як їх різнити, і чи варто це робити. Ми погоджуємося з тим, що ці поняття не тотожні. Адже навіть інтуїтивно, кажучи про зростання, можна припустити, що воно (зростання) може бути від'ємним (або нульовим), а ось розвиток має нести в собі щось позитивне, означатиме якийсь рух вперед. Але цього мало, потрібні більш чіткі критерії, щоб усунути розмитість в розумінні економічного зростання і економічного розвитку...» [10, с. 34].

Найбільш влучним, на нашу думку, є висловлення К. Крохіна з цього приводу: «...співвідношення цих понять більшою мірою визначається не через відмінності, які у них є, а через те спільне, що їх об'єднує. Економічне зростання – основа економічного розвитку...» [4, с. 21].

В сучасних умовах можна спостерігати, що економічне зростання, як категорія, зближується з категорією економічного розвитку. На рис. 2 наведено схему процесу трансформації (зближення) категорій економічного зростання й економічного розвитку, що є авторською розробкою, створеною на основі обробки матеріалу роботи [10].

Тож, засновуючись на твердженні, що економічне зростання є основою економічного розвитку, можна дослідити ці категорії з трьох позицій: досліджуваний аспект, сутність категорії і мета дослідження.

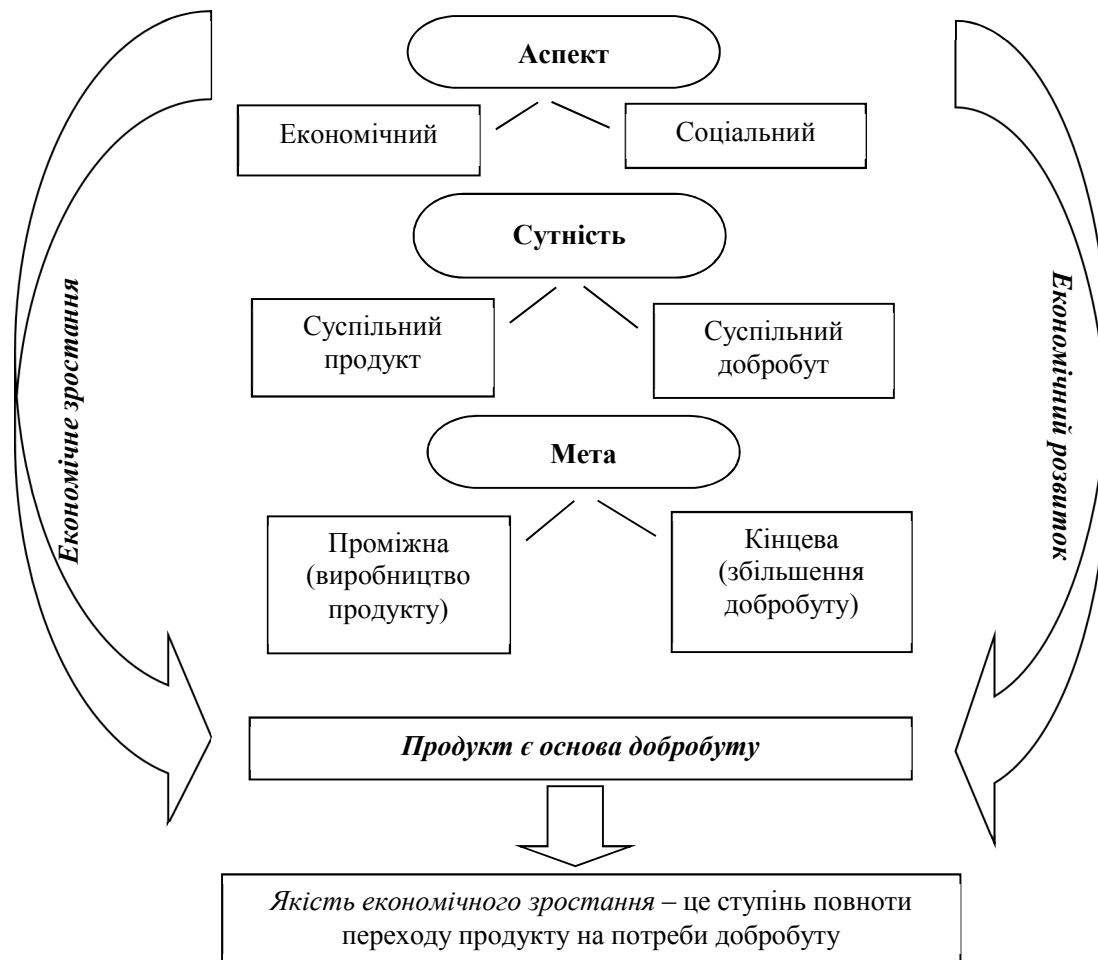

Рис. 2. Процес зближення економічного зростання й економічного розвитку

Оскільки своє вираження економічне зростання знаходить у збільшенні валового національного продукту (ВНП) (це збільшення можна виміряти двома взаємозалежними показниками: зростанням за певний період часу реального ВНП або зростанням ВНП на душу населення), тобто воно виражається конкретним числом, ключовим в даному випадку є економічний аспект. А економічний розвиток в цьому ключі частіше бачиться в суспільному аспекті (матеріальному, духовно-моральному тощо).

Таким чином, для зростання превалює економічний аспект, а для розвитку – соціальний. У цьому ключі економічним зростанням можна умовно вважати динаміку суспільного продукту, а економічним розвитком – динаміку суспільного добробуту [10, с. 34].

Справедливо буде відзначити, що кінцева мета будь-якого виробництва – це задоволення потреб суспільства. Але не варто забувати, що найкраще задоволення потреб є важливою частиною добробуту. Таким чином, економічний добробут – це кінцева мета відтворення й економіки, а економічне зростання – це проміжна мета, тобто необхідність створити суспільний продукт. Створення продукту – це за-

дача чисто виробнича (проміжна), але, в кінцевому рахунку, з урахуванням усіх стадій відтворення, забезпечення зростання добробуту – це кінцева мета, яку, в цьому ключі можна трактувати як економічний розвиток [10, с.35].

Аргументацією зближення понять економічного зростання й економічного розвитку є і ускладнення економічного життя, і нерозривний зв'язок економічного з соціальним, демографічним, екологічним тощо. Окремо можна відзначити, що існує безліч факторів, що впливають на суспільний продукт, які складно назвати чисто економічними.

Економічне зростання в широкому сенсі – це єдність економічного і соціального, де економічне – це суспільний продукт, а соціальне – суспільний добробут. Тож, економічне зростання в подібному розширеному трактуванні містить економічний і соціальний аспекти в єдності, що характеризується у взаємодії, зближенні і взаємозалежності. Повнота трансформації суспільного продукту в суспільний добробут говорить про якість процесу, що протікає, тобто про якість економічного зростання [10, с. 35].

У сучасній економіці особлива увага приділяється двом концепціям, заснованим на парадоксі: «економічне зростання без розвитку» та «економіч-

ний розвиток без зростання». Поняття «зростання без розвитку» застосовують по відношенню до країн, що розвиваються, де зростання не супроводжується підвищенням рівня життя громадян. Тут зростання ВВП залежить від широкого використання природних і трудових ресурсів. Більшість з цих країн, на даному етапі їх розвитку, ще не здатні засвоїти досягнення науково-технічного прогресу. Таким чином, з визначення випливає, що зростання без розвитку збільшує кількість виробленого товару, однак при відсутності якісних змін виробництва це потребує пропорційного збільшення витрат ресурсів. Поняття «розвиток без зростання» можна застосувати до розвинених країн. Тут забезпечено високий рівень життя населення, при виробництві використовувалися новітні досягнення НТП. Основні характеристики – це повільне зростання і висока частка споживання. Іншими словами, жителі таких країн хочуть лише споживати і не бачать сенсу обмежувати використання природних ресурсів. Як результат – рівень економічного розвитку в таких країнах майже досяг максимального рівня. Однак не завжди «парадоксальні поняття» відносяться тільки до високорозвинених або країн, що відстають у розвитку. Такі процеси можуть виникнути в будь-якій країні, найчастіше, при переломних моментах їх розвитку [9, с. 48].

Оскільки ключовим статистичним показником, що відбиває економічне зростання, є річний темп зростання ВВП у відсотках, проілюструємо динаміку даного показника в Україні за період з 2010 по 2016 р. (рис. 3).

Рис. 3. Зміна обсягу ВВП в Україні за період 2010-2016 рр. [11]

На графіку наочно видно суттєве падіння ВВП з 2011 по 2015 р. (з відмітки 5,5% до -9,8%). Ця різниця в цілому склала 15,3%. Дані за 2016 р. свідчать про істотне збільшення ВВП, а саме до відмітки 2,3%. Тож, виходячи з наведених даних, після декількох кризових років, в Україні, починаючи з 2016 р., спостерігається позитивна динаміка покращення показників економічної діяльності.

У зв'язку з цим, слід відмітити роботу авторів В. Хобти та І. Кладченко щодо дослідження динаміки процесів економічного розвитку в Україні. Ав-

торами було проведено порівняльний фазовий аналіз динаміки процесів розвитку європейської, світової, південноазійської та української економік. Фазовий аналіз дозволив встановити те, що, подолавши етап становлення та пов'язаної з ним глибокої трансформаційної кризи (90-ті роки) з її гострими соціально-економічними проблемами, які втілилися в непередбачуваних та масштабних коливаннях економіки відносно світової тенденції розвитку, українська економіка з початку 2000-х років увійшла в фазу відтворювального економічного зростання і на сучасному етапі знаходиться у певній точці біфуркації, проходження якої привнесе абсолютно нові тенденції в її розвиток. Встановлена незбалансованість національної економіки, яка проявляється у частоті та глибині амплітудних коливань відносно світової тенденції розвитку [12, с. 108].

Виходячи з вищенаведеного, незважаючи на позитивну динаміку ВВП, на даному етапі економічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як «економічне зростання без розвитку». В даному випадку особливу увагу слід приділяти якості економічного зростання. Адже саме повнота трансформації суспільного продукту в суспільний добробут є мірою економічного розвитку країни. А для цього в Україні є усі необхідні складові: людський капітал, природні ресурси, підприємницькі здібності та ін. Лишається лише ефективно ними скористатись.

Окремо зазначимо, що сьогодні у світі існує великий інтерес до проблеми енергетичного забезпечення економічного зростання. Так, на думку Д. Череватського і В. Чекіної, «...нинішня цивілізація є компромісом трьох «Е»: економіки, екології та енергії. А оскільки стан національної економіки і навколишнього середовища безпосередньо залежить від об'ємів споживання паливно-енергетичних ресурсів, третя складова в сучасному світі стала ключовим фактором розвитку...» [13, с. 21].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Економічне зростання є збільшенням обсягу суспільного продукту а, отже, є підвищенням життєвого рівня населення. Саме по собі економічне зростання є суперечливим. Так, можна домогтися збільшення виробництва і споживання матеріальних благ за рахунок погіршення їхньої якості, за рахунок економії на очисних спорудах і погіршення умов життя. Домогтися тимчасового зростання виробництва можна і за рахунок хижацької експлуатації ресурсів. Таке зростання або нестійке або взагалі позбавлене сенсу. Тому економічне зростання має сенс тоді, коли воно поєднується із соціальною стабільністю. Таке зростання припускає досягнення ряду збалансованих цілей: збільшення тривалості життя, зниження захворюваності та багатьох інших.

Характер і динаміка економічного розвитку країни є предметом найпильнішої уваги економістів і політиків. Від того, які процеси відбуваються в динаміці і рівні розвитку, які при цьому відбуваються структурні зміни в національній економіці, зале-

жити дуже багато чого в житті країни та її перспективи.

Література

1. **Kuznets S.** Measurement of Economic Growth / S. Kuznets // The Journal of Economic History. – 1947. – Vol. 7, Supplement :Economic Growth : A Symposium. – P. 10-34. 2. **Эффективный** экономический рост: теория и практика / [Генкин А.С., Зырянова М.Н., Ивлева Г. Ю. и др.] ; под ред. Т. В. Чечелевой. – М.: Экзамен, 2003. – 320 с. 3. **Основи** економічної теорії: політекономічний аспект: підруч. для студ. екон. спец. / Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Канищенко, А.А. Чухно. – Вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1999. – 743 с. 4. **Крохин К.А.** Взаимосвязь между экономическим ростом и экономическим развитием / К.А. Крохин // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2015. – №18 – С. 20-23. 5. **Анжнюк М.О.** Основи економічної теорії / М.О. Анжнюк, О.С. Передрій. – К.: Знання, 2008. – 368 с. 6. **Білецька Л.В.** Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка): навч. посіб. / Л.В. Білецька, О.В. Білецький, В.І. Савич. – 2-ге вид. перероб. та доп. – К.: ЦУЛ, 2009. – 688 с. 7. **Гронтковська Г.Е.** Економічна теорія: навч. посіб. / Г.Е. Гронтковська, А.Ф.Косік, О.І.Ряба. – Рівне: НУВГП, 2010. – 370 с. 8. **Основи** економічної теорії: навч. посіб. / Дзюбик С.Д., Ривак О.С. – 3-ге вид., перероб. та доп. – К., 2014. – 423 с. 9. **Кондрашова Н.В.** К вопросу об экономическом развитии и экономическом росте / Н.В. Кондрашова, И.Ю. Ложкина // Социально-экономические явления и процессы. – 2017. – № 3. – С.6-11. 10. **Бабаев Б.Д.** Экономический рост: расширенная трактовка. Качество экономического роста / Б.Д. Бабаев, С.П. Дубровский // Экономика образования. – 2015. – №1. – С.33-37. 11. **URL:** www.ukrstat.gov.ua 12. **Хобта В.М.** Динаміка процесів економічного розвитку України / В.М. Хобта, І.С. Кладченко // Управління економікою: теорія та практика. П'яті Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – С. 96-109. 13. **Череватский Д.Ю.** О связях между энергопотреблением и экономическим ростом. Аналитический обзор / Д.Ю. Череватский, В.Д. Чекина // Экономика промышленности. – 2015. – №3(71). – С. 21-30.

Мельник Г. В., Чемерис Є. Т. Дослідження взаємозв'язку і взаємозалежності понять «економічне зростання» і «економічний розвиток»

Розкрито сутність понять «економічне зростання» і «економічний розвиток». Надано характеристику факторам і типам економічного зростання. Обґрунтовано доцільність розгляду економічного зростання і економічного розвитку у їх взаємозв'язку і взаємозалежності. Окрему увагу приділено процесу зближення економічного зростання і економічного розвитку на основі введення поняття «якість економічного зростання». Висвітлено концепції, засновані на парадоксі: «економічне зростання без розвитку» та «економічний розвиток без зростання».

«економічний розвиток без зростання». Проілюстровано динаміку економічного зростання в Україні та зроблено відповідні висновки щодо перспектив її подальшого розвитку.

Ключові слова: економічне зростання, економічний розвиток, фактори економічного зростання, типи економічного зростання, суспільний продукт, суспільний добробут, якість економічного зростання, «економічне зростання без розвитку», «економічний розвиток без зростання».

Мельник А. В., Чемерис Е. Т. Исследование взаимосвязи и взаимозависимости понятий «экономический рост» и «экономическое развитие»

Раскрыта сущность понятий «экономический рост» и «экономическое развитие». Дана характеристика факторам и типам экономического роста. Обоснована целесообразность рассмотрения экономического роста и экономического развития в их взаимосвязи и взаимозависимости. Особое внимание уделено процессу сближения экономического роста и экономического развития на основе введения понятия «качество экономического роста». Освещены концепции, основанные на парадоксе: «экономический рост без развития» и «экономическое развитие без роста». Проиллюстрирована динамика экономического роста в Украине и сделаны соответствующие выводы относительно перспектив ее дальнейшего развития.

Ключевые слова: экономический рост, экономическое развитие, факторы экономического роста, типы экономического роста, общественный продукт, общественное благосостояние, качество экономического роста, «экономический рост без развития», «экономическое развитие без роста».

Melnik G., Chemeris E. Investigation of the interconnection and interdependence of the concepts of "economic growth" and "economic development"

The essence of the concepts "economic growth" and "economic development" is revealed. Characteristics of factors and types of economic growth are given. The expediency of considering economic growth and economic development in their interconnection and interdependence is justified. Particular attention is paid to the process of convergence of economic growth and economic development based on the introduction of the concept of "quality of economic growth." The concepts based on the paradox: "economic growth without development" and "economic development without growth" are highlighted. The dynamics of economic growth in Ukraine is illustrated and appropriate conclusions are drawn regarding the prospects for its further development.

Keywords: economic growth, economic development, factors of economic growth, types of economic growth, social product, social welfare, quality of economic growth, "economic growth without development", "economic development without growth."

Стаття надійшла до редакції 12.05.2017

Прийнято до друку 22.06.2017